

Janez Janša

OKOPÍ

POT SLOVENSKE DRŽAVE 1991–1994

Založba Mladinska knjiga
Ljubljana 1994

2. POSLEDICE ZAMOLČANE ZGODOVINE

Trinajstega maja 1927 se je materi Mariji in očetu Blažu v hiši št. 13 na Setniku pri Polhovem Gradcu rodil Janez Janša. Kmetija je stala visoko v hribu in otroci, bilo jih je sedem, so morali od rane mladosti trdo delati. Do šole v Polhovem Gradcu je bilo uro in pol hoda v eno smer. Kadar je bilo veliko dela na kmetiji, je moral Janez kot najstarejši ostati doma in pomagati staršem. Dejali so, da je treba preživeti in da bo šola že počakala.

Najlepše je bilo ob nedeljah, ko so bili popoldnevi po nedeljski maši in kosilu prosti za druženje z vrstniki z vasi. Včasih so bili zanimivi tudi večeri. Kadar so dobili kak obisk, je oče pripovedoval o svojih doživetjih v prvi svetovni vojni. Bil je vojak na ruski fronti. Vojne ni maral. Kdor je živ prišel iz jarkov prve svetovne morije, je bil zaznamovan za vedno.

Življenje je teklo naprej in za odraščajočega fantiča, ki ni nič vedel o politiki ali o dogajanjih v Evropi, o nemški priključitvi Avstrije, okupaciji Češke in napadu na Poljsko, je novica o vojni aprila 1941 prišla iznenanada. Zanj je pomenila nekakšno oživitvijo spomina na dogodke, ki si jih je zapomnil iz očetovih pripovedovanj. Novica je postala bolj otipljiva potem, ko je nižje v vasi videl uniforme italijanskih vojakov in slišal njihovo nerazumljivo govorico. S svojo pojavo niti niso vzbujali pretiranega strahu.

Vojna je potegnila novo mejo. Meja med Ljubljansko pokrajino pod italijansko okupacijo in nemškim zasedbenim območjem je tekla streljaj od njegove rojstne hiše. Najprej je bila samo zamišljena, kasneje pa jo je boleče označila bodeča žica in mine na njej. V vsakdanjem življenju se ni veliko spremenilo. Le senca negotove prihodnosti se je plazila nad vsem, kar so počeli.

Potem so slišali za prve novice o odporu proti Italijanom in za Osvobodilno fronto. Bilo je že spomladi 1942. Nihče v vasi ni

dobro vedel, kaj Osvobodilna fronta pravzaprav je. Sprva so večinoma menili, da bo, če je proti Italijanom, potem že nekaj dobrega. Nato so prišle tudi novice o pobojih uglednih domačih ljudi. Njih niso pobijali Italijani, ampak prav tako domačini. Ljudje so govorili, da to počne Komunistična partija. Kaj neki je to, tega odraščajoči fantiči niso vedeli. Le strah se je naselil tudi vanje in tako kot starši so se začeli pogovarjati šepetaje. Zvečer so zaklepali vrata. Tako pred tujo kot pred domačo govorico.

Potem se je zgodilo. Bilo je 29. junija 1942. V vas so prihrumeli Italijani. Obkolili so tudi bolj oddaljene hiše. Med vpitjem so se podili od hiše do hiše in potrkali tudi na številki 13. Pobrali so Janeza in očeta ter jima ukazali, naj vzameta s sabo kramp in lopato. Odgnali so ju na bližnji hrib ter jima bolj s kretinjami kot z besedami ukazali, naj kopljeta jamo. Zraven je stal stražar z naperjeno puško. Janez je vprašal očeta, zakaj morata kopati. Oče je pomolčal, saj je slutil, kaj pomeni vse skupaj. Vendar mu je odvrnil, da najbrž vojaki hočejo strelski jarek, da se njim samim ne ljubi kopati in da so zato vzeli njiju. Italijanski stražar, ki je slišal ta odgovor, je nenadoma spregovoril v slovenščini in jima jasno povedal, da si kopljeta grob. Oče je odložil lopato in vprašal, čemu. Italijanski vojak, ki je bil primorski Slovenec, je odvrnil, da zato, ker sta partizana. Na podboju nad hišnimi vrati so našli s kredo napisano kratico OF. Oče se je razburil, pokazal na Janeza, ki je bil še otrok, in vprašal, kako bi onadva mogla biti partizana. Zahteval je pogovor s poveljnikom. Stražar jima je hotel pomagati; odpeljal ju je do poveljnika in mu prevajal očetov ugovor. Oče je zahteval, naj pri župniku v Polhovem Gradcu preverijo, ali sta ali nista partizana. Ker je bil edini obremenilni dokaz proti njima s kredo načekčan znak OF na hišnih vratih, so to dejansko storili. Župnik v Polhovem Gradcu je potrdil, da sta bila vedno doma in da najbrž nihče iz hiše ne bi bil tako neumen, da bi sam narisal znak OF na vrata. Župnikovo pričevanje ju je rešilo.

Očitno je nekdo ponoči pred italijansko racijo skrivaj označil hišo. Iz kakšnega nagiba, niso nikoli izvedeli.

Vojna je divjala naprej in začela brisati mejo med otroki in

odraslimi. Nihče več ni bil varen. Ker je noč jemala čedalje več domačinov, so se začele po vaseh organizirati vaške straže. Oče je bil do njih skeptičen. Dejal je, da je najbolje, da niso nikjer. Vode in kruha da bodo dali vsakemu, ki bo v domačem jeziku prosil zanj, s politiko pa se ne bodo pečali. Takšno je bilo prepričanje mnogih hribovskih družin in domači fantje so se začeli skrivati tako pred eno kot pred drugo vojsko. Da bi preživel, so izkoriščali bližino meje med italijanskim in nemškim zasedenim območjem ter tihotapili makarone in moko na nemško, cigarete in margarino pa na italijansko stran. Kljub temu da so obmejne patrulje nekajkrat streljale na njih in jih lovile, so vse skupaj vzeli kot malo bolj resno igro.

Vojna je divjala naprej in vse bolj preraščala v državljanski spopad. Propaganda je občasno prišla tudi v odmaknjene hribovske hiše in vasi. »Po koncu vojne bomo vzeli zemljo tistim, ki jo imajo, in jo dali onim, ki je nimajo,« so govorili eni. Slišalo se je privlačno za tiste, ki niso imeli nič ali malo imetja. »Komunisti hočejo iz Slovenije narediti sovjetsko republiko in jo priključiti Stalinovi Rusiji, kmete pa nagnati v zadruge,« so govorili drugi. Umori uglednih domačinov, ki jih je odkrito izvajala OF, so bolj pritrjevali tem zadnjim. Nekdaj prijatelji in tovariši pri skupni igri so se začeli deliti na rdeče in bele. Temu so eni ubili brata, onemu drugi sestro. Maščevanje je nadomestilo vse drugo in politika je mnogokrat postala le opravičilo. Kljub temu pa je bilo v odročnih krajih še vedno največ takih, ki niso marali ne Italijanov ne Nemcev in ne politike, ki je vodila v bratomorno klanje.

Skrivanje je bilo nekaj časa uspešno. Potem pa je januarja 1943 stopila v hišo, kjer je bila po nedeljski maši zbrana vsa družina, patrulja vaških straž iz postojanke v Polhovem Gradcu. Janezu so rekli, da je mobiliziran in da mora z njimi. Oče je ugovarjal, češ da je še skoraj otrok in da nepolnoletnih ne bi smeli mobilizirati. »Če je dober za kontrabant, bo dober tudi za stražo,« je odvrnil vodja patrulje in še isti dan so Janeza odgnali v postojanko. Tam so ga kot enega najmlajših porabili za različna dela, hodil pa je tudi v patrulje. Pobegniti ni mogel, ker bi se maščevali domačim, poleg tega pa je bil v postojanki še kar

na varnem, hrana je bila boljša kot doma in bil je zadovoljivo oblečen. V postojanki je dočakal kapitulacijo Italije in preoblikovanje vaških straž v slovensko domobranstvo.

Postojanka v Polhovem Gradcu je stražila komunikacije ob dostopu k Ljubljani iz dolomitske smeri. Stražarska služba je praviloma trajala ves dan. Bilo je dolgočasno in nekoristno, doma pa je bilo veliko dela. Tako je Janez večkrat namesto na stražo odšel domov in čez dan pomagal domačim pri košnji in drugih opravilih, zvečer pa se je vrnil v postojanko. Ta igra pa ni trajala dolgo. Zalotili so ga in aretirali. Zaradi zanemarjanja stražarske službe je bil kaznovan z zaporom. Zaprt je bil v celicah na Ljubljanskem gradu. Ker je bil mladoleten, je bil pod blažjim režimom. Čez dan je pod stražo v glavnem opravljal razna vzdrževalna dela v celicah ali na dvorišču, zvečer pa so ga ponovno dali pod ključ. Delal je skupaj z nekom iz Velikih Lašč, in ta mu je pripovedoval o svojem domačem kraju, opisoval mu ga je in se pohvalil, da ima edini v tistem delu Slovenije cerkev z dvema zvonikoma.

Janezu zapor ni dišal. Vseskozi je oprezal za priložnostjo, da bi pobegnil. S sojetnikom Andrejem Malovrhom, ki je bil doma iz istega konca, sta naredila načrt. Šestega decembra 1944, na miklavževo zvečer, se je Andrej podnevi skril v stranišču, Janez pa je v prvem mraku skrivaj prislonil lestev na zunanji zid. Ko se je mrak zgostil, sta prisluhnila glasovom stražarjev. Na vrhu grajskega stolpa je bila nemška straža. Po glasovih sodeč so igrali karte. Splezala sta po lestvi in skozi lino na grajskem stolpu dotipala strelovod. Po njem sta se spustila na grajsko pobočje. Janez si je med spuščanjem zaščitil roke s kapo, drugače bi mu jih jeklenica ožgala do kosti. Pod obzidjem sta se morala splaziti še skozi bodečo žico. Janez ni poznal Ljubljane, Andrej, ki je bil pred vojno večkrat v mestu, pa se je nekako znašel. Počakala sta do pozne noči in se nato po bolj temnih ulicah začela prebijati proti Šentvidu. Srečno sta prišla iz mesta. V Šentvidu pa ju je nenadoma ustavila domobranska patrulja. Niso ju poznali. Bila sta v pomanjkljivih in bolj dotrajanih uniformah, vendar sta se kljub temu izgovorila, da gresta z dopusta. Vodja patrulje je zahteval dovolilnice in Andrej mu je po dolgem iskanju po žepih

pomolil papir s sodišča, na katerem je bila napisana njegova zaporna obsodba. Pogledali so bolj površno; ob slabi svetlobi baterijske luči so na papirju videli zapisano ime, ki ga je povedal, in uradni žig. Spustili so ju naprej. Komaj sta si oddahnila, sta zagledala naslednjo patruljo. Skrila sta se za neko hišo in več kot uro ležala do vratu v jami z gnojnico. Potem sta se napotila proti domu.

Andreja so ujeli čez dva dni, Janez pa se je bolj uspešno skrival in ni nikoli prespal doma; ostal je v ilegali. Domobranske patrulje iz postojanke v Polhovem Gradcu so ga večkrat iskale, vendar zaman. Oče je na vsa vprašanja odgovarjal s protivprašanji, češ, vi ste ga mobilizirali, ga nato aretirali in zaprli, zato vi povejte, kje je. Domači so mu nosili hrano, on pa je ob mraku pomagal pri različnih opravilih. To skrivanje je trajalo natanko en mesec, vse do večera pred svetimi tremi kralji v začetku januarja leta 1945. Mati je takrat zahtevala od Janeza, da zvečer ostane v hiši in z družino odmoli vse tri rožne vence, kot se za večer pred takim praznikom spodobi. Janez je vedel, da je nevarno, vendar je kljub temu ostal.

Sredi molitve je poropotalo po vratih. Bila je domobranska patrulja. Vedeli so, da je ob takih večerih največ verjetnosti, da ga zalotijo doma, in niso se motili. Odpeljali so ga v Polhov Gradec, od tam pa nazaj v zapor na Ljubljanskem gradu, kjer je čakal na obravnavo na sodišču. Videlo se je, da se bliža konec vojne, zato so bili postopki bolj hitri in včasih površni. Kljub vsemu pa je nekakšen pravni red še vedno veljal. Očitati mu niso mogli nič drugega kot zanemarjanje stražarske službe in potem beg iz zavora. Pričakoval je, da ga bodo v najboljšem primeru vtaknili nazaj v postojanko v Polhovem Gradcu, v najslabšem pa obdržali v grajskem zaporu.

Sodišče pa se je odločilo drugače. Kljub mladoletnosti je bil obsojen na enaindvajset mesecev prisilnega dela v nemškem taborišču Dachau. Za čas tik pred koncem vojne je bila to težka kazen. Prav lahko bi pomenila pot brez vrnitve.

Kljub bližajočemu se porazu Nemcev in vsakodnevnemu bombardiranju so transportne zveze še vedno delovale, prav tako nemški represivni stroj. Prvega marca 1945 ga je jetniški

transport odpeljal proti Nemčiji. Razporejen je bil v dahavsko podružnico blizu Hamburga, kjer so taboriščniki gradili podzemno tovarno. Delo je bilo težaško. Za nepolnoletne taboriščnike še posebej. Na srečo ni trajalo dolgo. Takoj, ko so domači izzvedeli za sodbo, so napisali prošnjo za pomilostitev. Spet je pomagal polhograjski župnik. Prošnji je bilo ugodeno. Iz taborišča so ga poslali nazaj v Slovenijo in 17. aprila 1945 se je spet znašel v domobranski postojanki v Polhovem Gradcu. Tam je dočakal konec vojne. Vendar je bil dva tedna po vrnitvi iz Nemčije skupaj z drugimi iz postojanke spet na poti v smer, iz katere se je komaj vrnil. Posadka se je iz postojanke umikala čez Škofjo Loko, Kranj in Tržič na Koroško. Vmes se je ustavil doma. Sklenil je, da ne bo šel nikamor. Toda oče je odločil, da kamor gredo drugi, naj gre še on. In je šel.

Janez se spominja, kako so se počasi pomikali v dolgi koloni. Mučila sta jih žeja in lakota. Že na avstrijski strani, blizu Vetrija, sta s prijateljem zavila s poti in se poskušala odžejati v bližnjem potoku, vendar so bili za grmovjem ob potoku skriti partizani, in to le zato, da so opazovali umikajoče. Ko sta jih zagledala, so se jima posmiejali in dejali, da zastonj bežita. Da ujetniki ne bodo ušli, jame zanje pa so že skopane.

Na vetrinjskem polju je ostal do konca maja. Angleži, ki so stražili vetrinjsko taborišče, so začeli slovenske domobrance vračati v Jugoslavijo, rekoč, da jih premeščajo v Italijo. Transport, v katerem je bil tudi Janez, je odpeljal med zadnjimi. Na železniški postaji v Področci so v ograjenem prostoru čakali na vlak. Med čakanjem se jim je približal neznanec in jih začel svariti, češ da jih vračajo v Jugoslavijo, kjer jih bodo vse pobili. Niso mu verjeli. Ozmerjali so ga z lažnivcem in ga napodili stran.

Ko pa so bili zaprti v vagone, so spoznali resnico. Stražo so prevzeli vojaki z rdečimi zvezdami na kapah. Na jugoslovanski strani so vstopili v vagone in pričeli so deževati udarci. Začelo se je tudi ropanje. Pobirali so jim ure, prstane, nekaterim malo boljšo obleko. Vlak je peljal do Radovljice. Tam so jih iztovorili in popisali. Še prej pa so vsakega posebej natančno preiskali. Zanimalo jih je, koliko so stari in od kdaj so pri domobrancih. Vmes je bilo obilo zmerjanja in udarcev. Stražarji so med njimi

odbirali znane obraze. Janeza so kot ostale, rojene leta 1927 in 1928, dodelili med mladoletnike in jih ločili od drugih. V Radovljici so ostali do 3. junija. Potem so jih naložili na vlak in odpeljali v Kranj. Tam so jih namestili v bivše nemške barake.

Hranili so jih z enim obrokom vode, v kateri je bilo prekuhanu pesno perje. V Kranju je bil priča srečanju med sojetnikom Albinom in njegovim bratom Jožetom, komandirjem straže v taborišču. Janez, Albin in Jože so se pred vojno skupaj igrali na paši. Ko se je začela vojna, je bil Jože najprej v nemški vojski, od koder pa je pobegnil in se pridružil partizanom. Ko je med ujetniki prepoznal svojega brata, mu je dejal: »Ker si se boril proti svojemu bratu, boš šel zdaj v Sibirijo.« Kljub temu pa mu je zvečer prinesel nekaj suhih skorij. Ko so ujetniki slišali Jožetovo grožnjo, so mislili, da jih bodo poslali v Sibirijo. Niso še slutili, da jih večino čaka še vse kaj hujšega.

V Kranju so ostali dvanajst dni. Petnajstega junija so jih postavili v kolono in jih pod močno stražo, podhranjene in izčrpane, peš odgnali v Škofove zavode v Šentvid pri Ljubljani. Tam so jih natrpali po sobah. V prostoru, v katerem je bil Janez, je bila taka gneča, da se ni dalo niti obrniti. Razmere so bile neznosne, odnos stražarjev leden, bilo ni nobenih informacij. Samo čemeli so in upali na najboljše. Od časa do časa so se odprla vrata in stražar je nekaj posameznikov poklical po imenu. Odšli so iz sobe. Tisti, ki so ostali, so jim zavidali. Mislili so, da iz utesnjenosti, lakote, žeje in negotovosti na slabše pač ne morejo iti.

Neke noči, bilo je najbrž okrog 3. julija, so poklicali tudi Janeza. Vesel je stopil na hodnik, misleč, da je nečloveških muk konec. Ni si mogel predstavljati, da obstaja še kaj hujšega kot neznosno trpljenje v prenatrpani jetniški sobi. Komaj je stopil na hodnik, je že dobil brco. Pravo razočaranje pa ga je čakalo takoj pod stopnicami. Skupaj z drugimi poklicanimi so ga odgnali v spodnje prostore. Nobenega zaslišanja, le brce in udarci, tokrat še posebej surovi. Nobenih vprašanj. Pa tudi nobenega upiranja. Po dva in dva so skupaj zvezali z žico in jih zmetali na tovarnjake. Odpeljali so jih na železniško postajo, kjer so jih natlačili v živinske vagone ter zapahnili vrata. Vlakovna kompozicija je potegnila proti Kočevju. V vagonu je kljub pretepe-

nim obrazom spoznal nekaj fantov iz okolice Polhovega Gradca, ki so skupaj z njim potovali smrti naproti. Lebnovega in Jurjevega s Praproč, pa Cujevega iz Briš. V vagonu je opazil tudi Toneta Plestenjaka, moža mamine sestre. Bil je med starejšimi. Doma je za njim jokalo enajst otrok. Vlak je vozil počasi in morda bi se dalo pobegniti, če bi kdo še imel kaj moči. Pa tudi vedeli niso, kam jih peljejo. Njihove misli so bile kljub vsemu še daleč od najhujšega.

V Kočevju so jih na železniški postaji nagnali z vagonov in jih postavili v vrsto. Kolono so pognali v smeri proti Rogu. Janez je skupaj s svojim sotrpinom stopal po trdi cesti. Ujetniki so imeli ustnice razpokane od žeje in razklane od udarcev, zato niso mogli govoriti. Ob obeh straneh so stopali stražarji in jih priganjali s puškinimi kopiti. Žalostna dolga povorka se je vlekla vedno globlje v roški gozd. V njej so stopali mladostniki, zvečine še otroci, obsojeni brez sodbe, med katerimi najbrž ni bilo nikogar, ki bi kar koli resnega zakrivil, in zagotovo nobenega, ki bi vsaj približno vedel, kaj je to politika ali revolucija. Julijsko sonce se je spremenilo v pekočo bolečino. Cestni prah izpod krvavih nog, sončni žarki in vonj po sveži krvi so prebujali slutnje pekla.

Tedni brez hrane, poškodbe od brc in udarcev in julijska vročina so bili za mnoge preveč. Stražarji so govorili slovensko. Nekateri so hodili ob koloni in še poslednjič iskali znane obraze, ki pa jih je bilo zaradi zdelanosti jetnikov težko prepoznati. Bolj se je pot vlekla, več jih je omahnilo v prah. Ker sta bila po dva in dva z žico zvezana skupaj, je vsakokrat, ko se je kdo izmed jetnikov zgrudil, pristopil stražar in s kleščami prerezal žico, ki je omaganega vezala za še stoječega sotrpina in preostalo kolono. Potem so ga potegnili iz vrste v gozd in zaslišal se je le top udarec, včasih slaboten krik, nobenega strela. Pobijali so jih kar s koli ali puškinimi kopiti.

Večina mladoletnih okostnjakov se je že proti večeru 4. julija 1945 le privlekla do cilja. Za kakih dvanajst kilometrov poti od kočevske železniške postaje so porabili cel dan. Med potjo so jih skupaj s poslednjimi življenjskimi močmi počasi zapuščali zadnji upi. Na cilju sta jih čakala BREZNO IN SMRT.

Zvezane so postavili v polkrog pred rob brezna. Brez pove-
lja in brez obotavljanja so zapele strojnice. Iz neposredne bližine.
Smrtno zadeti in samo ranjeni, mrtvi in živi so padali čez rob in
zvezani skupaj vlekli v globino drug drugega.

Janeza je veriga teles med sikanjem krogel potegnila navz-
dol. Čez nekaj časa se je ovedel. Ni bil zadet. Žica, s katero je bil
privezan na živo verigo, se je nekako pretrgala. Morda jo je pre-
bila krogla, morda se je strgala med padcem v jamo. Bil je razve-
zan. Izkopal se je izpod teles, med katerimi je bilo veliko še
živih. Globel je napolnjevalo stokanje, ječanje in hropenje sto-
tine umirajočih. Mnogi samo lažje ranjeni so umirali, utaplajoč
se v lastni krvi in krvi sotrpinov. In od zgoraj so padali vedno
novi. Janez se je nekako privlekel do obrobja jame, kjer je bilo
nekaj več prostora. Čuti so le počasi spet začeli delovati in za-
znnavati PEKEL. Po stenah je mezela vlaga, ki je za silo blažila
žejo. Čas se je ustavil.

Potem je počasi vse potihnilo. Globel se je bila dodobra na-
polnila s človeškimi telesi. Od vrha kupa trupel pa do zuna-
njega roba brezna je bilo le nekaj metrov. Janez je zagledal na
pol podrto drevo, ki je viselo čez rob. Počasi je splezal čez trupla
in se oprijel drevesa. Po njem je dosegel rob in se razgledal. Bila
je noč. Izgubiti ni mogel ničesar. Bolje milostni strel kot pa
počasno umiranje med stotinami trupel. Toda na robu ni bilo
nikogar. Nekoliko stran je gorel ogenj. Okoli njega so bili očitno
zbrani stražarji. Odplazil se je v nasprotno smer. Samo stran od
pekla, mu je ključalo v mislih. Po kakih sto metrih se je prene-
hal plaziti in je opotekajoče stekel. Nagonsko je izbiral smer.
Toda roški gozdovi so prostrani in začel je bloditi. Čez dan je
skušal prisluhniti, ali bo kje slišal zvonove ali kak drug šum
civilizacije, ki si ga je želel in ga je bilo obenem strah. Groza iz
kraškega brezna, strnjena v stokajočih glasovih in hropenju sto-
tine pomorjenih, je še vedno visela nad njim. Žvečil je koreni-
nice in pil vodo iz mlakuž.

Končno se je prebil na rob gozda. V dolini je zagledal vas,
cesto in železnico. Zdelo se mu je, da pelje od Kočevja proti
Ljubljani. Skril se je nazaj v goščavo in počakal na noč, potem je
spet nadaljeval pot. Želel si je domov, vendar ni bil prepričan,

da hodi v pravo smer. Po nekaj dneh je zjutraj v daljavi zagledal cerkev z dvema zvonikoma. Spomnil se je pripovedovanja sojetnika iz zapora na Ljubljanskem gradu in vedel je, da je v bližini Velikih Lašč. Smer je bila prava, toda do doma je bilo še daleč. Telesna izčrpanost ga je počasi premagovala. Nove moči, ki jih je dobil ob čudežni rešitvi, so pojemale. Napredoval je še nekaj kilometrov, nato pa je bilo skrajnih rezerv moči konec. Bil je v dobrepoljski dolini, pri vasi Ponikve. Iz gozda se je privlekel do zadnjih vrat hiše, ki je bila bolj na samem, ter vstopil. V njej sta bili samo dve starejši ženski. Bila ga je sama kost in koža, oči so mu vročično žarele. Še vedno je bil ves umazan od krvi, na sebi pa je imel samo še sledove razcapane obleke. Ženski sta se ga silno prestrašili. Vprašali sta ga, od kod prihaja. Odvrnil jima je, da od tam, kjer ljudi pobijajo. Prosil ju je za hrano. Razumeli sta. Ena je vzdihnila: »Saj naša dva sta tudi najbrž tam.« Dali sta mu mleka in kruha, nato pa sta ga umili ter mu dali obleko. Za silo si je opomogel in vprašal za pot proti Ljubljani. Opozorili sta ga, naj bo previden, saj so patrulje zelo pogoste in še vedno je večkrat slišati streljanje. Še posebej da je nevarno na glavni cesti mimo Turjaka. Kljub opozorilu je izstopil pri prednjih vratih in se napotil v smeri proti glavni cesti, misleč, da je preoblečen bolj varen in da se bo premikal naprej kakih sto metrov stran od ceste. Neznansko ga je gnalo proč od morišča, nekam bolj na varno, kjer bi si lahko odpočil. Podzavestno ga je gnalo proti domu. O tem, kako bo prišel mimo Ljubljane, še ni razmišljal, toda kraje med Ljubljano in Polhovim Gradcem je vsaj poznal in bilo bi mu lažje.

Komaj kakih sto metrov od Ponikev je na gozdni cesti naltel na zasedo. Oglasila sta se rezek »Stoj!« in »Kam pa ti, tovariš?«. Ni bilo kam. Spet je bil ujet. Spraševali so, kaj počne tam. Bil je zmeden in je ponavljal le to, da se je izgubil. Na srečo je bil preoblečen in umit, pa tudi drugače najbrž ne bi nihče pomislil, da bi lahko ušel iz Roga. Če bi kdo pobegnil med prevozom, bi ga zagotovo iskali. Ker ni govoril z naglasom tistega kraja, so mislili, da je domobranec, ki se skriva in je v resnici zašel, ali pa medvojni skrivač, ki je hotel pobegniti h kakim bolj oddaljenim sorodnikom. Sicer pa si niso delali težav. Naložili so

ga na vojaški džip in odpeljali naravnost v Škofove zavode v Šentvid. Tam je bilo osrednje zbirališče.

Čez nekaj dni se je znašel natančno v isti sobi, iz katere so ga poklicali 3. julija. Dolge dni je trajala kalvarija in kazalo je, da se bo spet ponovila. Sojetniki, kolikor jih je še ostalo in ki so ga poznali od prej, so spraševali, kje je bil ves ta čas. Odgovarjal je, da so ga zaslíševali in da je bil vmes zaprt v drugih prostorih. Preden so ga vtaknili v jetniško sobo, so ga spet popisali, in samo čakal je, da bo prej ali slej nekdo od stražarjev ali višjih ugotovil, da je že bil na nekem seznamu in da bi moral pravzaprav trohneti v kraškem breznu v Rogu.

Začelo se je govoriti o amnestiji. Janeza so v začetku avgusta prvič poklicali na zaslišanje. V sobi, kjer so ga zaslíševali, je stal mesarski stol, na njem pa dva pendreka. Naletel je na partizanskega oficirja, ki mu je bilo bodisi že vsega dovolj bodisi je bil po srcu dober človek. Spraševal ga je, zakaj se ni pridružil partizanom. Janez mu je odgovoril, da je še mladoleten in da je ravnal tako, kot so mu dejali starši. Oficir ni vrtal naprej. Dejal je, da bo kmalu amnestija in da bo lahko šel domov.

Odpeljali so ga nazaj v celico, kjer so nestrpno, in še vedno v strahu, pričakovali amnestijo, kajti od časa do časa so tovornjaki ponoči še vedno odvažali nove Transporte in skoraj vsako noč se je v jetniške sobe slišalo pokažanje za Dravljami.

Napočil je tudi 7. avgust. Popoldne so jih izpustili. Janez se je peš odpravil domov. Prvo noč je iz previdnosti prenočil pri znancih. Tista prva noč po izpustitvi je bila usodna za marsikaterega amnestiranca. Naslednji dan pa je srečno prispel domov v Setnik.

Po vojni se je držal doma. Oktobra leta 1947 je dobil poziv za služenje vojaščine. Kraj: Petrovaradin. Janezu se še sanjalo ni, kje je to. Trajalo je dve leti. Vsega hudega vajeen je zdržal tudi to. Med služenjem vojaščine ni nihče omenjal njegove preteklosti.

Doma je svoje trpljenje najprej zaupal materi. Beseda je namreč nanesla na moža njene sestre. Janez je poznal njegovo usodo in beseda je izvela besedo. Mati mu je morala obljubiti, da ne bo povedala nikomur.

Življenje je teklo naprej in na spomine je počasi legala po-

zaba. O vojnih časih ni bilo dovoljeno govoriti objektivno, zato je večina molčala. Strah je bil globoko vraščen v dan in noč. Potem pa ga je sredi petdesetih let pot slučajno zanesla v dobrepoljsko kotlino in Ponikve. Spomin se je živo prebudil. Poiskal je hišo, v katero se je zatekel pred desetimi leti. Bila je še prav taka kot takrat. Naletel je na ženski – prav jasno sta se spominjali živega mrliča, ki je napol gol, ves krvav in umazan prosil za hrano. Prepoznali sta ga.

Nam otrokom je Janez svojo življenjsko zgodbo zaupal zelo pozno in postopoma. Mama je vedela najprej. Nam nista o vojnih časih govorila nič takega, kar bi nas lahko spravilo v nevarnost. Sodila sta, da je tako za nas bolje. Posebej mama je zelo pazila, da ne bi izrekala vrednostnih sodb. Očetu je včasih ušlo kaj takega kot »Saj ni vse res, kar govorijo« ali pa »Obstaja tudi drugačna resnica«, kaj več pa ne. Če je hotel nadaljevati, ga je mama vedno ustavila. Dejala je, da moramo namesto pogovora o preteklosti moliti, da se strašni vojni časi ne bi več ponovili. Moralo je biti v kakem osmem razredu osnovne šole, ko sem na podstrešju za tramom našel knjigo brez platnic, v kateri so bile črno-bele fotografije in opisi nekakšnih vojnih dogodkov, ki so se močno razlikovali od tistega, kar je pisalo v šolskih učbenikih. Nekje je pisalo, da je bila knjiga natisnjena leta 1944. Prebral sem nekaj strani in jo spravil nazaj. Poln zgodb o partizanskih kurirjih in drugih junaštvih iz učbenikov nisem razumel, kaj hoče knjiga povedati. Zvečer pa me je jezik preveč zarsbel in sem vprašal mamo, kakšna knjiga je za tramom na podstrešju. Ne spomnim se več, kaj mi je odgovorila, toda naslednji dan knjige tam ni bilo več in tudi nikoli več je nisem videl. Mama sploh ni hotela slišati vprašanja, kam je izginila.

Potem je prišla gimnazija in moja aktivnost v mladinski organizaciji. Oče je ni komentiral, mama pa ji je skušala odločno nasprotovati. Ko sem zahteval argumente, ni hotela povedati nič konkretnega. Mene je delo v takratni ZSMS zanimalo, saj se mi je zdelo, da je to nekakšna pot, da človek postane koristen tudi drugim. S sedemnajstimi leti sem bil zaradi aktivnosti v mladinski organizaciji sprejet v osnovno organizacijo ZKS na gimnaziji. In tedaj je doma nastal vihar. Mislim, da sem takrat

prvikrat slišal očitek, da sem se pridružil tistim, ki so kar počez pobijali ljudi. Zdel se mi je močno pretiran. Vendar je bil tudi oče tokrat bolj odločen. Dejal je, da je on vse to izkusil na svoji koži in da ve, kaj govori. Sicer pa, da bom že videl. Kaj več tudi takrat ni povedal. Odvrnil sem, da vsak odgovarja zase in da štejejo lastne izkušnje. Bolje, da bi se ugriznil v jezik.

Kljub temu da se mi je zdelo gledanje staršev, ki nista hotela biti preveč ali dovolj določna, zelo enostransko, zastarelo in neutemeljeno, se mi je v možgane naselil črv dvoma. Ob priložnostih sem skušal bolj podrobno preučiti polpreteklo zgodovino, toda virov o drugačni resnici skoraj ni bilo, šola pa je razmišljanje usmerjala zelo enostransko. Ob različnih priložnostih sem skušal malo povrtati v očeta, vendar se je le redko odprl. Sam sem bil prepričan, da je bil kot mladoleten otrok med vojno pač doma. Ob neki priložnosti je najprej povedal, kako je bilo v Dachauu. Ni pa hotel pojasniti, zakaj so ga poslali tja. Drugič je potem omenil, kako je bežal z Ljubljanskega gradu. Spet ni šlo v predstavo. Manjkala sta začetek in konec. Na nadaljnja vprašanja je odgovarjal, ali da še veliko ve ali pa da bomo že še sami spoznali, kakšen je svet.

Mož mamine sestre je bil med vojno partizan. Kot skoraj vsi v vasi je tudi on vsako nedeljo hodil k maši. Z bratranci smo se zelo dobro razumeli. Otroci nismo nikoli opazili znakov, ki bi kazali, da bi bili očetje med vojno lahko na nasprotnih straneh. S temi mislimi se nismo ukvarjali, in najbrž očetu, če bi povedal celotno zgodbo, v tistih letih ne bi verjeli. Ne bi sodila niti v splošno šolsko vedenje, ki smo ga vsi imeli o preteklosti, niti v od samega začetka prav »spravno« okolje v našem sorodstvu, po katerem ne bi nikoli mogli soditi, da je bila vmes kaka državljanska vojna. Tako so nas starši obvarovali pred marsičim. Kljub temu bi nam morali več povedati vsaj v času, ko smo postajali polnoletni.

Bilo je že leta 1981, ko sem po končanem študiju opravljal pripravniški staž na sekretariatu za ljudsko obrambo. Bil je čas dopustov in nekega dne je podsekretar na svoji mizi pozabil bilten s povzetki tujega tiska. V nekem povzetku je bil dokaj podrobno opisan pokol 12.000 vrnjenih domobrancev in mno-

gih civilistov po končani vojni v Sloveniji. Skrivaj sem kopiral tiste strani in jih hranim še danes. Zdelo se mi je, kot da se v meni podira neko smiselno urejeno vedenje o lastni preteklosti, izvoru, pa tudi o prihodnosti. V biltenu je pod povzetkom sicer pisalo, da gre pri obujanju teh zadev za delo sovražne emigracije, vendar ni pisalo, da vest ni resnična.

Potem je prišla prva obtožnica vojaškega tožilca zaradi nekega mojega članka v Mladini. Bilo je precej resno in še noben časopis ni smel poročati o tem. Ko je oče izvedel za obtožbo, me je potegnil na stran in mi skušal nekako vlti poguma. Ob tem mi je dejal, da je tudi on preživel težke trenutke. Še posebej takrat, ko so ga ustrelili, vendar je iz jame prišel živ. Verjel sem mu, čeprav ni govoril o podrobnostih. Celotno zgodbo je povedal šele potem, ko sem po drugi obtožnici, aretaciji in sojenju na Roški leta 1988 prišel iz vojaškega zapora.

V začetku leta 1993 sem se odločil, da z njegovim privoljenjem v svoji naslednji knjigi opišem tudi njegovo zgodbo. Njega in mamó sem prosil, da zapišeta spomine na papir. Tako je nastal ta zapis. Del njegovega pričevanja je leta 1993 objavila tudi Družina.

Julija 1994 sva z očetom skušala rekonstruirati najtežji del njegove preizkušnje. Bilo je natančno 49 let pozneje. Bil je skoraj prepričan, da ve, kje bi lahko gorel tisti stražni ogenj ob jami in kje je smer, v katero se je odplazil. Našla sva kraj, od koder je opazil zvonika cerkve v Velikih Laščah. In brez težav sva našla tisto hišo v Ponikvah. Še vedno stoji. In kraj, kjer so ga ponovno prijeli. Nekaterih podrobnosti se je oče spomnil izredno natančno. Mnoge druge je prekril čas. Nisem pa ga silil, da bi podrobneje obujal najtežje spomine. Vsi, ki tega nismo doživeli, tako ali tako težko razumemo čas, v katerem so bile mogoče takšne grozote.

Očetovo zgodbo sem imel med pripravami na osamosvojitve in med vojno junija in julija 1991 ves čas pred očmi kot svarilo, kam lahko pripelje nacionalni razkol v usodnem času. Upal sem, da stvari ne bodo krenile v neko znano, grozljivo smer, pa tudi storil sem vse, kar je bilo v moji moči, da se to ne bi zgodilo. In uspelo je. Druga, povojna generacija je leta 1991

dokončala nacionalni projekt in ustanovila slovensko državo, ne da bi bila v tem finalu prelita ena sama kaplja bratovske krvi. Zato je ta dosežek še toliko več vreden in, upajmo, bolj trajen.

* * *

»Njihove oči strmijo iz teme. Včasih so kot zvezdnato nebo, ki ga je nekdo zvrnil v jamo. Drugič je en sam par. Čutim ga na hrbtu. Ko se obrnem, izgine. Ko grem zgodaj poleti v gozd in zadiši po praproti, se v glavi premakne neki delček spomina. In zvečer potem zagotovo pridejo. Prihajajo leta in leta nepretrgoma in sčasoma sem postal del njih. Ponoči pritiska name teža okrvavljenih, napol mrtvih teles, in zjutraj imam v nosnicah vonj po trohnobi. Z njimi hodim spat, namesto njih sanjam njihove neizživete sanje in z njimi vstajam v nov dan, ki se ga že dolgo ne veselim več.«

Tako je marca 1990 pripovedoval povojni likvidator Stane. Sedela sva na zgodnjem pomladnem soncu in kazalo je, da bo tokrat povedal več.

»Velikokrat sem že držal v roki valterja, ki mi ga je leta 1965 podaril Maček. Tistega od takrat že dolgo nimam več. Ko me je zapustila prva žena, sem ga vrgel v jezero.«

Premolkne in njegov spomin se potopi nekam vmes, v svet med resničnostjo in onstranstvom, v katerem ima že dolgo svoj emšo.

»Pa nisem nikoli sprožil,« nadaljuje. »Ne zaradi zasmehovanja, ki so ga bili v naši vedno bolj redki družini po proslavah in pijači deležni tisti, ki so to storili.« Umolkne.

»Še najmanj zaradi tega,« ponovi čez čas, povsem prepričan v svoje besede. »Prvič mi je neki notranji glas rekel, da še ni čas. Da ne bom tako lahko ušel. Za trenutek se mi je zazdelo, da je moje življenje neka vrste pokora, s katero se morda lahko odkupim.«

Gledam ga, kot bi mi pripovedoval znano zgodbo. Slišim jo prvič, vendar se mi zdi nekako znana. Tretjič govorim z njim, in vendar se počutim, kot da bi poslušal starega znanca, ki je bil vedno tu, ki je živel z nami, čigar dihanje smo slišali ob poteh in

čigar roko smo čutili v šoli. Govori svojo osebno zgodbo, ki pa je del nas. Brez nje bi bil svet okoli nas drugačen in mi sami bi bili drugačni. Njegova krivda je z leti postala porazdeljena in njena barva nekako znana, domača. Morda mu je zato tisti skrivnostni glas dejal, naj zadrži roko na sprožilcu.

»Naslednjič sem se ustrašil tega, kar bi me lahko čakalo onkraj. Neke noči sem sanjal, da sem sprožil. Toda krogla me ni zadela v sence, ampak v tilnik. Namesto v posteljo sem padal v globoko jamo in pristal na kupu že hladnih teles. Izpod njih se je izkopala postava še ne odraslega fanta iz Šentvida. Njegov lik se mi je vtisnil globoko v možgane, tja nekam med oči in zavest. Bežno sem ga poznal še izpred vojne. Bil je zadnji na vrsti, ker se je nekako odvezal tik pred jamo. Preden sem ga ustrelil, je klečaje tiho ječal. V jami je brez besed počasi legel name, in nisem se mogel premakniti, ko mi je njegova kri, pomešana s solzami, iz luknje na čelu, velike za palec, tekla v usta.«

Brezbarvni stavki so prihajali iz njega in ustvarjali turobno ozračje. V meglici, ki se je med prameni žarkov popoldanskega sonca komaj vidna vlekla med podrastjo, sem začel vonjati kiselkast okus vlažnega smodnika in krvi. Sedela sva za leseno mizo nekaj metrov višje v gozdu za njegovim vikendom nekje na Gorenjskem, na mestu, ki ga pogled s ceste ni mogel doseči. Spraševal sem se, zakaj se toliko zadržuje v gozdu, ko pa ga zagotovo spominja na tiste mračne dneve pozne pomladi in poletja 1945. Le katera nevidna sila ga žene stran od živih in bližje k mrtvim?

»Od tiste noči naprej se bojim smrti bolj, kot to lahko povem,« nadaljuje s tišjim glasom. »Vem, kako bo potem, in vem, da mi je vsak dan bližje. Tam me čaka on.«

Žal mi je, da nekje v gozdu ni kamere, ki bi posnela to pripoved, čeprav najbrž noben filmski trak ne bi mogel prepričljivo zabeležiti ozračja, ki so ga pričarale njegove besede.

»Okolje pa postaja vse bolj čudaško in vse manj je ljudi, ki bi kaj razumeli,« se ustavi Stane v svoji pripovedi in jo prenese bolj v ta svet. Začne pripovedovati o svojem nečaku: mlad in perspektiven fant je. Pravkar se je vrnil s postdiplomskega študija ekonomije v Nemčiji.

»Povsem razumem, kako se počutite danes, ko mnogi poskušajo razvrednotiti vaš prispevek,« mi je dejal ob zadnjem obisku. »Toliko ste pretrpeli, zdaj pa vas zmerjajo z boljševiki in morilci. Toda zanesite se na nas. Kučan je na zadnjem plenumu dejal, da za nobeno ceno ne bomo dopustili razvrednotenja NOB, kajti to bi nas izbrisalo z zemljevida antifašistične, demokratične Evrope.«

Čisto nič ne razumete, sem pomislil ob tej velikodušni ponudbi.

»Kje pa ste ponoči, ko dobim obiske pobitih okostnjakov? Seveda smo bili morilci, čeprav skoraj še mladoletni. Toda ne morilci iz pokvarjenosti. Verjeli smo v novi svet in verjeli, da ga bomo dosegli tako, da uničimo starega. Tako so nam dejali. Toda ali ste vi ta novi svet? Kje ste takrat, ko pokopavamo sotovariše? Koliko vas pride zraven? Kje je takrat Kučan? Uživa naše sadove, saj smo pobili tudi njegove današnje potencialne protikandidate, da gre lahko brez velike bojazni na volitve. Vendar ga na naših pogrebih ni.«

Dejal pa sem le: »Seveda, Kučan je pameten. Sedaj je nadstrankarski. On zna celo politično zmago prikazati kot žrtvovanje v dobro vseh. Desetletja socialistične vzgoje so dala svoje rezultate. Njegovo svarjenje pred revanšizmom je padlo na plodna tla pri ponižnih slovenskih dušah, ki se kopljejo v slabi vesti zaradi majhnih pregreh in slabih misli o sosedu.«

»Tisto noč po nečakovem obisku nisem zaspal niti za trenutek,« nadaljuje Stane. »Razmišljal sem, kako strašno ceno plačujemo nekateri za to, da se danes izvoljena generacija, ki smo ji omogočili vse, spomni na nas samo še takrat, ko ima od tega koristi.«

»Vendar so to ljudje, ki ste jih vzgajali za svoje naslednike,« sem pripomnil. »V nekem smislu so vaše delo. Hoteli ste, da bi bili deležni samo rezultatov vaših dejanj, ne pa tudi krivde. Morda vam je to do neke mere celo uspelo.«

»Uspelo, uspelo,« je odsotno ponovil Stane. »To so prazni ljudje. Lažje bi se pogovarjal z emigrantom iz Argentine kot pa s svojim nečakom. Bolj me razume, četudi me zagotovo sovraži.«

»Če vam je vseeno in ne verjamete več motivom, ki so vas vodili pred desetletji,« sem počasi prešel na bistveni cilj svojega obiska, »zakaj ne napišete knjige ali kako drugače zaupate svojo bolečino drugim. Morda pod psevdonimom?«

Nejeverno me je gledal in nekajkrat zmajal z glavo.

»Če se javno izpovem in to podpišem, potem bom zaznamoval svoja otroka. Niti sin niti hčerka ne poznata moje zgodbe niti se ne ukvarjata s politiko. S tem bi izdal še njiju. Mislim, da sta celo bolj za Demos kot za nas. Če uporabim lažno ime, to njih ne bo zavedlo. Ali bi me sami razkrinkali javno ali pa bi kaj storili mojim otrokom. Ali vnukom. Maček ima dva spiska. Dokaj natančen spisek pobitih in povsem natančen seznam nas, ki smo pobijali. Vsa ta desetletja je po mili volji razpolagal z nami. Pa ne samo on. To skrivnost poznajo še nekateri drugi tovariši.«

Stane je umolknil le toliko, da je njegova druga žena brez besed postavila na mizo limonado in tablete. Ko je odšla, je nadaljeval:

»Ko takega človeka srečaš, ti svoje vedenje o tebi nedvoumno pokaže. Z besedo, ali pa samo s pogledom. Potem veš, da ti lahko ukazuje. Temu so doslej ušli le tisti, ki so umrli ali pa so se sami ustrelili.«

»Torej je vseskozi obstajala nekakšna partija v partiji ali Udba v Udbi,« sem pripomnil.

»Ne bi govoril v preteklem času,« se je odzval Stane. »Vendar ni bilo povsem tako. Pravijo, da je Maček skrivnost zaupal tudi nekaterim posebej izbranim, pa tistemu, ki je bil izbran za šefa slovenske partije. Tako je ta vedel, na koga se lahko povsem zanesel. Pravijo, da je to storil vedno po posebni proceduri. Povabil ga je k sebi v Gotenico in mu razkazal podzemne priprave in svoj volčji brlog. Potem ga je zadržal na večerji in spraševal mnoge stvari. Šele pozno ponoči mu je naštel ljudi, na katere se lahko stoodstotno zanesel, in mu tudi povedal, zakaj. Ob tem ga je podrobno opazoval. Nekateri so potem pripovedovali, da je bil to nekakšen krst s krvjo.«

»In zakaj potem to vendarle pripovedujete meni?« sem ponovno načel vprašanje, ki sva ga razčiščevala že na začetku tokratnega srečanja.

»Obljubili ste, da ne boste nikoli izdali mojega imena,« je odvrnil. »Niti svojemu prijatelju Bavčarju, ki se mi zdi zelo podoben mojemu nečaku, ne.« Potem je za trenutek pomolčal. »Če mi ne bi na začetku odkrito povedali, da se je vaš oče rešil iz kočevskega brezna, vam tega ne bi pripovedoval. Takrat v vaših očeh nisem videl nobenega sovraštva, čeprav ste bolj ali manj vedeli, kdo sem. Nekako vam zaupam, še sam ne vem dobro, zakaj,« je končal.

Ugovarjal sem, da brez Bavčarja tudi najinega pogovora ne bi bilo, saj sem zanj prvič slišal ravno od njega, vendar se Stane ni dal prepričati.

Kmalu sem se poslovil. Stisk njegove roke je bil mlahav kot vedno. Žena je nekako pomenljivo pripomnila, da jih spomladi in poleti najlažje dobim v Ljubljani. Takrat ne hodijo na vikend.

Revolucionar in likvidator Stane je gledal za menoj. Spraševal sem se, ali bo tisto noč kaj lažje spal. Po desetletjih sem bil prvi zunaj ozkega kroga znancev, ki mu je povedal za svojo moro. Vedel sem, da ni sodnika na tem svetu, ki bi ga lahko obsodil na strožjo kazen, kot jo že prenaša.